

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

**ЛЕКСИКА
НА ПЕРЕТИНІ
НАУКОВИХ ПАРАДИГМ**

**Монографія
за редакцією Л. Струганець**

Тернопіль – 2018

УДК 811.161.2+811.133.1]’37

Л 43

Рецензенти:

Олександр Стишов – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка;

Ірина Шкіцька – доктор філологічних наук, професор кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету;

Тетяна Мельник – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України».

*До друку рекомендувала вчена рада Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
(протокол № 9 від 27 лютого 2018 року)*

Лексика на перетині наукових парадигм: монографія /
Л 43 за ред. Л. Струганець. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. 212 с.

ISBN 978-617-7516-61-2

Монографію присвячено комплексному аналізу лексики літературної мови на перетині наукових парадигм: лексикології, лінгвостилістики і когнітивної лінгвістики. Висвітлено основні динамічні процеси в лексико-семантичних системах української та французької мов.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів, учителів.

УДК 811.161.2+811.133.1]’37

ISBN 978-617-7516-61-2

© Колектив авторів, 2018

© ФОП Осадца Ю. В., 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (Любов Струганець)	5
РОЗДІЛ 1. СЛОВО ЯК ОБ'ЄКТ ЛЕКСИКОЛОГІЇ.....	6
1.1. Слово у лексико-семантичній системі (Любов Струганець, Юрій Струганець)	6
1.2. Чинники розвитку словникового складу літературної мови (Любов Струганець)	21
РОЗДІЛ 2. СЛОВО У ПЕРМАНЕНТНІЙ ДИНАМІЦІ.....	26
2.1. Основні типи змін у лексико-семантичній системі української мови (Любов Струганець)	26
2.2. Інноваційні процеси в лексичному складі французької мови (Ольга Косович)	37
2.3. Неологізація як відображення загальної мовної еволюції (Ольга Косович)	51
РОЗДІЛ 3. СЛОВО НА ПЕРЕХРЕСТІ СТИЛІВ	61
3.1. Специфіка лексичних засобів функціональних стилів літературної мови (Марина Навальна).....	61
3.2. Лексична норма і стилі мови (Марина Навальна).....	75
3.3. Стилiстично нейтральна, стилiстично та функціонально маркована лексика (Марина Навальна)	79
3.4. Образотворчий потенціал лексикону в поетичному тексті (Володимир Мельничайко).....	88
РОЗДІЛ 4. СЛОВО У ВИМІРІ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ.....	106
4.1. Слово і концепт: методика аналізу (Тетяна Вільчинська).....	106
4.2. Особливості вербалізації сакрального концепту «Бог» в українській етнолінгвокультурі (Тетяна Вільчинська).....	122
РОЗДІЛ 5. СЛОВО У ТЕМАТИЧНИХ КЛАСТЕРАХ.....	135
5.1. Українська суспільно-політична лексика в інтернет-виданнях 2012–2017 рр. (Юлія Костюк).....	135

5.2. Футбольна лексика української мови початку ХХІ століття (Юрій Струганець).....	156
5.3. Негативнооцінна лексика в мові сучасної української газетної періодики (Юлія Калужинська).....	166
ВИСНОВКИ.....	186
ЛІТЕРАТУРА	189
ПРО АВТОРІВ.....	211

Третій напрямок розвитку лексико-семантичної системи французької мови початку ХХІ ст. стосується зміни змісту словесних знаків, які можуть зачіпати семантичну структуру слова загалом або структуру окремого значення.

Стосовно семантичної структури слова, то зміни у плані змісту виявляються найчастіше як процеси семантичної реструктуризації, тобто зміни ієрархії значень у семантичній структурі слова, а також як процеси семантичної деривації, пов'язані з появою нових лексико-семантичних варіантів відомих у мові слів.

Таким чином, зміни, що відбуваються в лексичній системі французької мови, мають як кількісний, так і якісний характер. Кількісні зміни пов'язані з розширенням лексичного складу за рахунок утворення неологізмів із власних мовних ресурсів та поповнення французької мови запозиченнями. Якісні зміни пов'язані зі зміною змісту лексичних одиниць.

Процеси перерозподілу між активним та пасивним запасом, між лексикою обмеженого вжитку і лексикою загальноповживаною не можуть бути однозначно віднесеними до класу якісних чи кількісних змін. Слова у таких випадках залишаються у межах лексичного складу французької мови і тільки змінюють структуру семантики чи певні стилістичні характеристики, що підтверджує тезу про віднесення таких процесів до класу якісно-кількісних.

2.3. Неологізація як відображення загальної мовної еволюції

Сучасне суспільство безперервно вимагає оновлення словникового складу мови, і, щоб збагнути причини цих змін, доводиться немов би виходити за межі самої мови, «входити» в саму історію суспільства, історію культури, науки, мистецтва тощо. Нова парадигма мовної особистості [Караулов 1987, с. 23–56] визначає головним свободу набору репертуару засобів вираження, які пов'язуються з розкутістю мовців і навіть певною недбалістю.

Динаміка мови, її здатність до інновації уможлиблює виконання складніших когнітивно-дискурсивних функцій, сприяючи відображенню у мовній свідомості явищ, що номінуються. Поступово

разом із перетвореннями та змінами у суспільстві, духовному житті народу, трансформуванням мовної картини світу, що вже склалася раніше, оновлюється і концептосфера мови. В зв'язку з цим набувають релевантності неологічні дослідження, орієнтовані на вияв взаємодії усталеної та прийнятої узусом системи французької мови та її ланок, що оновлюються. Така взаємодія відображає процес гармонізації мовної системи та концептосфери сучасного соціуму, що динамічно змінюється.

З усього розмаїття шляхів та форм зміни словникового складу мови лінгвісти вважають неологізацію основним процесом у розвитку лексики. Інтенсивність неологізації тісно пов'язана зі стимулами появи інновацій. При цьому соціальний характер має не тільки виникнення номінації у відповідь на запит суспільства (з появою нової реалії, поняття), але і власне внутрішньомовні процеси, оскільки вся мовленнєва практика є соціальною, в тому числі й удосконалення способів вираження.

Неологізація пов'язана як із зовнішніми процесами у соціумі, під якими розуміється вся сукупність різних імпульсів із навколишнього середовища, що пов'язані з особливостями історичного розвитку суспільства; так і з дією внутрішніх законів мови – закону аналогії, закону мовної економії, тенденції до регулярності (однотиповості) внутрішньомовних відношень, прагнення до узагальнення, тенденції до диференціації, тенденції до вживання експресивніших позначень вже відомих явищ [Валгина 2003, с. 123–132]. Нові слова, які з'являються внаслідок дії зовнішніх чинників мовного розвитку, називають реалії, що виникають в тій чи іншій галузі соціуму. Нові слова, які з'являються під впливом внутрішніх чинників мовного розвитку, відображають глибинні тенденції розвитку мови. Сюди належать демократизація, формування аналітизму, прагнення до точності – дистинктності, економії мовленнєвих зусиль.

Зазначимо, що сьогодні найактивніше діють такі екстралінгвальні чинники, як ідеологія і соціальна структура суспільства, завдяки чому основна кількість неологізмів у сучасній французькій мові відноситься до галузі суспільно-політичного життя. Це – слова, що виражають взаємовідношення у суспільстві, а також слова, пов'язані з діяльністю держави.

Структурно-семантична та стилістична різноплановість новацій пояснюється самими причинами неологізації. Загалом можна констатувати, що неологізація словника відбувається під впливом різних рухомих сил, одні з яких пов'язані з відображенням у мові сучасної картини світу, інші – з призначенням мови як засобу спілкування.

Перші слугують цілям номінації нових предметів, які з'являються в об'єктивній дійсності, другі – потребі покращення мовної техніки. Збагачення словникового складу – один із важливих чинників розвитку мови. Мови не можуть не змінюватися через те, що в основі актів комунікації, засобом практичного здійснення яких є мова, лежить відображення дійсності, яка сама по собі знаходиться в постійній динаміці.

Стосовно системи літературної мови можна говорити, по-перше, про поєднання об'єктивних та суб'єктивних позамовних чинників та, по-друге, позамовних і мовних (структурних). Дія об'єктивних позамовних чинників (зміна соціальної дійсності, розвиток науки і техніки, посилення міжнаціональних зв'язків тощо) сприяє насамперед поповненню лексичних систем одиницями різного типу (як запозиченими, так і створеними зі свого матеріалу шляхом семантичної чи словотвірної похідності). Проте роль позамовних чинників є настільки значною, що зміни лексичної системи відбуваються безперервно та виявляються достатньо виразно та чітко.

У сучасній неології, на наш погляд, не цілком чітко розмежовуються такі концептуально важливі поняття, як чинники та галузі неологізації. Так, О. Сенько вважає, що, в ролі позамовних причин процесу лексичної неологізації в сучасній мові виступають:

– ідеологія і соціальна структура суспільства (*antibioterrorisme* – заходи боротьби з біотероризмом, *anti-fanatisme* – непідробна та щира ненависть до знаменитостей, відомих речей, явищ тощо, *politicide* – політичне вбивство, *francosphère* – Франція та інші франкомовні країни);

– соціальні чинники науково-пізнавального значення (*cyber argent* – електронні гроші, система розрахунків через Інтернет, *vidéo blogue* – інтернет-журнал з відеоматеріалами) [Сенько 2000].

Очевидним видається нам те, що під «причинами» і «чинниками» явно мається на увазі те, що ми називаємо галузями неологізації. На жаль, нерозрізнення таких двох понять набуло типового й традиційного характеру. У подальшому викладі ми послідовно розмежуємо їх.

Зовнішні чинники мовної еволюції, до яких варто зарахувати розвиток тих чи інших галузей діяльності суспільства, демонструють соціальність системи мови. Нові слова, що виникають під впливом цього чинника мовного розвитку, називають нові реалії, які з'являються в тій чи іншій галузі соціальної діяльності. Сьогодні найактивніше процеси неологізації спостерігаються у таких галузях:

1. Галузі, що відносяться до соціально-політичної структури соціуму: *Cressonisation* – політика уряду прем'єр-міністра Едіт Крессон, *Merkozy* – політичний тандем Ангели Меркель та Ніколя Саркозі, *Raffarinade* – висловлювання прем'єр-міністра (2002-2005 рр.) Ж.-П. Раффарена, *SARKOFRANCE* – політичний блог Н. Саркозі, *Balladurette* – надбавка на купівлю автомобіля, що надавалася урядом Е.Балладюра. Наведені далі приклади інновацій демонструють таку характерну рису сучасного мовного розвитку, як посилення особистісного в характеристиці політичного лідера: *sarkoholisme*, *Merkhollande*, *Méprisance*, *Lepénisation*, *Juppettes*, *Bravitude*, *sarkozyste*, *sarkoholique* та ін. Наприклад: *Un bel effort. Sortir du Sarkoholisme, surtout pour un newsmagazine, c'est un combat de chaque semaine. Mais avec du temps, de la volonté et l'aide des sarkoholiques anonymes, on peut y arriver* [LE 2007]; *François Hollande, désormais dispensé de surenchérir à gauche, est un homme libre, ce qui n'a pas échappé aux marchés. Ce n'est plus le cas de Nicolas Sarkozy. «Merkozy», c'est fini?* [LE2 2012].

2. Економічна система: *buzz marketing* – підпільний маркетинг (передбачає рекламу товару або послуги професійними акторами а сценах реального життя, коли актори видають себе за звичайних людей), *clic et mortier* – торговельне підприємство, яке використовує як звичайні, так і «віртуальні» форми комерційної діяльності, *cyberentrepreneur* – підприємець, який створює інтернетівські кампанії, *import-export* – імпортно-експортні операції, *offshore* – зона вільної торгівлі, *dumping* – продаж товарів за найнижчими цінами з метою закріпитися на ринку. Наприклад: *Le buzz marketing utilise en effet les*

technologies du marketing viral, encore un terme barbare qui regroupe tout simplement les techniques du marketing se servant de la participation des consommateurs comme socle de diffusion [PDP 2010]; La bonne pioche d'un cyberentrepreneur. Pépinière d'entreprises. Cependant, pour une petite entreprise telle qu'Omnivision, louer des locaux plus grands signifie aussi un coût plus important [LP 2000].

3. Наука і техніка: *andrologiste* – фахівець у галузі медицини, що займається проблемами здоров'я чоловіків, особливо їхньої репродуктивної системи, *bioéthique* – наука, яка вивчає проблеми етичних аспектів втручання людини в біологічні процеси, *bio-informatique* – біоінформатика, наука, яка займається, головню, обробкою даних, пов'язаних із розшифруванням генома людини (зокрема, для розробки нових ліків) та ін. Дослідники виокремлюють цілі підмови науки і техніки: мови математики, спорту тощо. З'являються нові назви наук, машин, устаткування і механізмів: *absorbeur-neutralisateur* – апарат для поглинання та нейтралізації випарів, *spatiologie* – астр. сукупність наук та технік простору. Особливо варто відзначити новотвори з галузі інформатики: *mentaille* – програмне забезпечення, *mémorette* – флешка, *clavardage* – чат: ...*en introduisant un nouveau fureteur, Safari, et surtout, une application de présentatique à la PowerPoint, Keynote, Jobs envoie un message très clair aux investisseurs et à Tonton Billou: nous sommes maintenant capables de nous passer de Microsoft [LD 2003].*

4. Мова інформатики: *biohacking* – біохакерство, особливе зацікавлення генетичним кодом, *bio-ordinateur* – біокомп'ютер, пристрій для обчислення на рівні ДНК, *modem (modulateur-démodulateur)* – модем, *micro-informatique* – мікроінформатика та ін. Наприклад: *Le modem (modulateur-démodulateur) est un périphérique servant à communiquer avec des utilisateurs distants. Il permet d'échanger (envoi/réception) des fichiers, des fax, de se connecter à Internet, de recevoir et d'émettre des e-mails. Il peut également être défini comme un acronyme [CSA 2008].*

5. Галузь культури: *chick-lit* – художня література, художні твори, що написані жінками і є оповіддю про життя молодої агресивної героїні, *rappeur consciencieux* – реп-музикант, який пропагує ліричну реп-музику, яка проникнута високим моральним духом і пропагує

почуття відповідальності, *célébritologie* – вивчення особливостей життя та вподобань знаменитих людей, *célébutant* – молодий нащадок знаменитості, який здобуває собі сумнівну славу на званих балах, обідах тощо. Наприклад: *La célébrité mise en pièces» est un cours d'université dispensé par le Professeur Connu, qui a fondé la célébritologie, discipline basée sur les travaux d'Edgar Morin et les aventures de Britney Spears...* [TDBN 2011]; *Le chick-lit challenge... C'est fini? Voilà nous sommes arrivés à la fin de ce challenge, qui à ma grande surprise, a eu son petit succès. Le chick-lit challenge, c'est terminé pour l'année 2011. Alors concrètement ce challenge, ça a donné quoi en un peu plus d'un an?* [BLLD 2012].

6. Галузь спорту: *canyoning* – екстремальний вид спорту, що поєднує альпінізм і плавання на човнах, плотах із подоланням порогів, водоспадів тощо, *Zlataner* – домінувати на футбольному полі та ін.

Поповнюючи лексичний склад мови, неологізація пов'язана зі словотвором, фразеологією, морфологією, синтаксисом, що дає змогу вважати її міжрівневим процесом. Процес неологізації у мові, що постійно зростає, призвів до закономірного виокремлення у сучасній лінгвістиці особливого розділу лексикології – неології і появи численних публікацій із проблем інновацій у мові та мовленні. Нові слова представляють велике наукове та практичне зацікавлення. Сьогодні увага до неології загострилась, а вивчення нових слів стало інтенсивнішим. Ймовірно, це пов'язано з тим фактом, що лінгвістика усвідомила принципово важливу роль новотворів у пізнанні системи мови, її потенційних можливостей та особливостей функціонування у різних галузях спілкування. Актуальність таких досліджень, на думку вчених, посилюється у зв'язку з необхідністю вирішення завдань прикладної лінгвістики, лексикографії, лінгводидактики, комп'ютерного моделювання.

Існують численні класифікації неологічних типологій, що різняться між собою з точки зору своєї структури і термінології. Варто передусім розрізнити конфігурацію слова (аналіз його складових елементів) від лексичної матриці, на основі якої він був продукований, мовний механізм, що уможливив його введення. З одного боку, ми маємо морфологічний аналіз у морфемах, а з другого – методи лексичної трансформації.

Питання про причини появи нових слів, значень та словосполучень належить до основних питань неології як спеціальної галузі лексикології. Номінації, що викликані до життя зовнішніми, позамовними причинами, є найпомітнішими і численними. Позначення нових предметів, явищ, понять, реалій новими словами, новими значеннями відомих раніше слів, новими словосполученнями є тому основною характерною ознакою у з'ясуванні природи неологізмів, нових слів. Номінаціям такого виду приділяє увагу більшість дослідників неологізмів. Неологізми, утворені внаслідок інтралінгвальних чинників, не позначають нових предметів і понять, а використовуються для найменування вже наявних. Виникнення нових слів і значень детерміноване двома основними потребами: номінативною (необхідність позначити нове поняття) й експресивною (створення виразнішого чи коротшого позначення предмета, явища, які вже мають назву). Вторинна номінація, викликана експресивною потребою, наочно представлена серед нових слів та словосполучень літературної мови: це розмовна, діалектна лексика, емоційно-експресивно забарвлена лексика та фразеологія. Дослідники [Martinet 2003; Sablayrolles 2000] відзначають посилення тенденції до економії мовних засобів, яка реалізується у використанні однослівних номінацій замість описових позначень, у скороченні, конденсації узуальних сполучень слів, в утинанні слів, в утворенні різних типів аббревіатур. У цю групу входять іншомовні слова і словосполучення, що поповнюють арсенал мовних засобів мови, яка їх приймає. Велике значення мають внутрішньомовні процеси, що спричиняють утворення стійких сполучень слів різних типів в результаті їхньої багаторазової реалізації у мовленні. Внутрішньомовні зміни пов'язані також із поповненням літературної мови словами, значеннями, сполученнями з усного мовлення, спеціальних мов, жаргонів, діалектів тощо. Сюди також відносимо слова, пов'язані з актуалізацією понять, певних галузей життя і т. д. Очевидно, що без врахування внутрішньомовних причин, які впливають на розвиток словникового складу, процес змін у складі лексико-фразеологічних інновацій мови не може бути проаналізовано об'єктивно. Без другого (не соціального) чинника мовного розвитку не враховуються лінгвістичні закони і правила утворення нових номінацій, які діють у мові. У сучасній лексикології

визнано, що численні мовні процеси зумовлені двома найзагальнішими внутрішніми чинниками. Це – тенденція до регулярності, з одного боку, і протилежна їй тенденція до експресивності – з іншого. Діалектика існування мови як засобу комунікації і природньої живої знакової системи виявляється в тому, що поява нового слова є результатом боротьби двох тенденцій – тенденції збереження мови у стані комунікативної придатності і тенденції до постійного розвитку та зміни.

Перетворення у мові, які не мають прямого відношення до відображення картини світу, менш помітні. Зумовлені ними неологізми не позначають нові предмети та поняття, а радше використовуються для найменувань вже наявних реалій, які доти позначались або описово, або вже відомим у мові окремим словом. Тому експресія новизни у них виражена не так яскраво.

Окрім цього, як йшлося вище, визначальною ознакою поняття «неологізм» низка лінгвістів називає екстралінгвальну детермінованість лексичного збагачення. Численна кількість новотворів є «потенційно поданою» у самій мові, хоча нечасто використовується (*souricette, mignonette, grenouillette, grandette*). Ці новації, що виникли для трансномінації (перейменування) уже відомих понять, є результатом дії породжувальної функції мовної системи. Сучасні реалії викликали до життя у французькій мові низку твірних слів від раніше відомих основ, наприклад: *photophoner* – фотографувати на мобільний телефон: *Je me suis fait photophoner hier* [LMPLF 2012]. Пор. також: *aguichage, ballottement, animalisation, curialisation, gentrification, sociologisme, bienvenuter, bien-pensisme, automagiquement*.

Важливим механізмом породжуючої мовленнєвої діяльності є аналогія, яка уможлиблює перехід від наявних форм до логічного продовження та повтору. Одним із способів реалізації аналогії є постійна тенденція у мовній системі до експресивності. Таким чином, аналогія сприяє уніфікації в межах однорідної лексичної групи та усуває двозначність, яка виникає в результаті появи омонімічних найменувань.

Могутнім стимулом розвитку мови є тенденція, яка отримала назву «мовної економії» або закону економії мовних зусиль [Martinet 2003].

Указаний стимул знаходить своє вираження в заміні словосполучень, які мають, як правило, характер стійкої мовної номінації, однослівними найменуваннями як економними за формою: *eurogner* – робити збереження (в країнах з валютою євро); *agriculteur* – фермер, який втопився від свого фермерського життя; *textoter* – писати есемески. Складні слова є компактними за формою, їхня семантика легко сприймається, внутрішня форма є достатньо прозорою, що зумовлює їхню перевагу над словосполученням.

Ще одним джерелом «економних» новотворів є абревіація. Це явище у мові значно скорочує майданчик словесних знаків: *EO* < *édition originale*, *EOF* < *édition originale française*, *HT* < *hors taxes*, *N.S.J.-C.* < *Notre-Seigneur Jésus-Christ: Ma boutique est paramétrée en HT et TTC. J'ai des produits avec des prix spéciaux. Dans le flux je retrouve le prix de vente TTC mais le prix barré est HT. J'ai aussi une gamme de produit gérée par une «règle de prix catalogue» qui n'est pas prise en compte lors de l'export du flux.*

Економія мовних засобів може виявлятися не тільки в появі новотворів, але й у запозиченні у французьку мову слів з інших мов. Процес запозичення здійснюється не з метою номінації нових для дійсності реалій, а з метою раціональнішого позначення вже відомих понять: *brushing* – витягування волосся з допомогою фена, щоб вони стали прямими; *shooting* – фотосесія; *vintage* – ретро; *prime-time* – прайм-тайм.

Концентрація смислу у низці випадків забезпечується семантичними трансформаціями наявних у мові слів. Підтвердимо таку тезу прикладами: *sacique* – вождь племені (перен. важлива особа, «шишка»); *musclé* – мускулистий, перен., політ. авторитарний, жорсткий; *barbouze* – борода, шпигун, таємний агент.

Ще одна причина, яка зумовлює появу неологізмів, – прагнення до узагальнення, потреба дати загальну назву однотиповим поняттям: *marinistique* – різні види мистецтва та літератури, присвячені морській тематиці; *vidéothèque* – різні апарати й прилади для запису зображення та його звукового супроводу на магнітну плівку (відеокамера, відеомагнітофон і т. п.). Тому поява таких найменувань зумовлена не лише потребою дати узагальнену назву реаліям, а й перманентним прагненням мови до збагачення.

Поряд із тенденцією до узагальнення у французькій мові функціонує тенденція до диференціації, відображаючи потяг до певної ієрархії всередині смислового поля. Наприклад: *bioaccumulable* – qui est susceptible de s'accumuler dans la chaîne alimentaire, *court-termisme* – stratégie du court terme, dont les délais sont courts, *carburoculture* – culture de produits végétaux susceptibles de produire du carburant.

Отже, основними тенденціями розвитку номінації є: диференціація найменувань нових предметів, оцінне переосмислення вже наявних у мові номінацій; вияв тенденцій економії (усічення, компресивне словотворення та ін.), смислової точності; посилення особистісного компонента в номінації.